

МОВНІ ВІЙНИ 2014 РОКУ

Наталія Лисюк

УДК 81'276'2014"

У статті зосереджено увагу на мовних іграх, які мали широке розповсюдження протягом 2014 року. Ці ігри розглянуто як жанровий різновид сучасного міського фольклору. Описано їх основні типи та способи творення, розкрито їх відмінності від мовних ігор, що функціонують в елітарній культурі. Особливий наголос зроблено на їхніх функціях у поточній масовій культурі.

Ключові слова: мовні ігри, постфольклор, мова ворожнечі, дисфемізм, функція, антропологія протесту.

В статье проанализированы языковые игры, широко распространившиеся в Украине в течение 2014 года. Эти игры рассматриваются как жанровая разновидность современного городского фольклора. Описано их основные типы и способы создания, раскрыты их отличия от языковых игр, функционирующих в элитарной культуре. Особый акцент сделан на их функциях в текущей массовой протестной культуре.

Ключевые слова: языковые игры, постфольклор, язык вражды, дисфемизм, функция, антропология протеста.

The paper focuses on the language games widespread in Ukraine during 2014. These games are considered as a genre variety of modern urban folklore. Their main types and methods of creation are described, their differences from the language games functioning in the elite culture are revealed there. A particular emphasis is placed on their functions in the modern mass culture.

Keywords: language games, post-folklore, hate speech, dysphemism, function, anthropology of protest.

Мовні ігри [5, с. 95] передбачають використання потенційного плюралізму значень знаків на основі порушення усталених конвенційних правил. Таке нестандартне маніпулювання вербальними знаками, доступне насамперед носієві певної мови, який у цей спосіб демонструє свою владу над нею, приносить людині щире задоволення, але нерідко виконує й важливі соціальні та інші функції. Зокрема, у давнину магічна гра слів була широко представлена в архаїчних жанрах народної культури (міфах, замовляннях, прокляттях, прикметах народного календаря, примовках, обрядових текстах, топонімічних наративах, молитвах тощо), про що свідчать сучасні дослідження мови фольклору. Активне використання мовних ігор притаманне й постмодерністській культурі загалом, однак показовим є те, що вони опинилися на піку популярності в українському суспільстві саме в 2014 році — у період різкого історичного зламу, що приніс важкі випробування для всього народу.

У рамках елітарної культури мовні ігри нерідко називають французьким словом *каламбур*, підкреслюючи насамперед комізм

як основну їх рису. Проте у широкому вжитку народних мас мовні ігри функціонують за законами фольклору, демонструючи такі його головні ознаки, як анонімність та колективність творення, багаторазовість відтворення та масовість побутування, варіативність та імпровізаційність, функціональність та інклюзивність. Нині існує чимало різновидів мовних ігор, причому їх репертуар і моделі повсякчас змінюються й примножуються, адже частина з них занепадає, йде в небуття, втрачаючи свою актуальність. Основою мовних ігор є *народна етимологія* [9, с. 24], тобто ототожнення, зближення, зв'язок дій, предметів та дійових осіб через їхні назви або імена шляхом установлення їх позірної синонімічної тотожності (квазісинонімії) на підставі звукової подібності найменувань. Народна етимологія дозволяє проводити «етимологічні» (звісно, уявні або спеціально вигадані) паралелі між якимись не тотожними речами та явищами, розгледіти їх прихований таємний смисл, побачити «внутрішню» форму та семантичний потенціал: *цеглина* — *це глина* (насправді слово запозичене з нім. — *Ziegel*). У давнину така етимо-

логічна магія була важливим механізмом са-кралізації довкілля: вважалося, що звуковий образ містить / приховує істинну сутність речі чи явища, отже, подібність звукової форми передбачає подібність сутнісну, їх містичну партиципацію (К. Леві-Брюль). На українських теренах уперше відмітив це явище О. Потебня, продемонструвавши приклади народної етимології у вторинних календарних міфах та обрядах [8, с. 285].

Матеріалом для нашого аналізу переважно слугували: а) євромайданні графіті кінця 2013 — початку 2014 року; б) коментарі користувачів Інтернету (від березня до листопада 2014 року). Оскільки Україна залишається двомовним і бікультурним простором, то було взято до уваги весь доступний нам масив текстів обома мовами, що мав обіг у країні (незважаючи на політичні розбіжності), а також долучено ті тексти вітчизняних носіїв, де використовувалися ще й іншомовні, переважно англійські, запозичення.

Сьогочасні мовні ігри мають здебільшого пейоративне спрямування з огляду на свою функціональність, адже різноманітні метафори для означення ворогів — обов'язковий складник конфлікту, а надто збройного. Можливо виокремити кілька основних різновидів мовних ігор, зокрема: 1) усно-письмові (парономазія, анаграми, усічення, неологізми, антонімія), 2) суто візуальні, власне, графіко-орфографічні. Окремо слід виділити 3) ігри з аббревіатурами.

І. Поточного року фіксувалося справжнє розмаїття **усно-письмових форм** мовних ігор.

1. Нині творці мовних ігор якнайширше вдаються до **парономазії**, тобто заміни слова (словосполучення) паронімами, тобто фонетично співзвучними словами. Тут діє той само механізм, що його використовує народна етимологія. У такий спосіб творилися раніше і тепер численні дисфемізми, спрямовані на розкриття «таємної» сутності владних інституцій та посад, суспільних груп, окремих професій тощо: Верховна Рада — *Верховна Зрада*, Государственная дума — *Государственная дура*,

Митний союз — *Мутний союз*, «Блок Петра Порошенка» — «*Бак Петра Порошенка*», «Народний фронт» — «*Народний фінт*», «Самопоміч» — «*Садопоміч*», «Самонеміч», президент — *пересидент*, електорат — *лохторат*, політологи — *політолухи*, соціологи — *соціолухи*, правоохоронці — *правопохоронці*, правоохоронна система (органи) — *правопохоронна система (органи)*, ополченці — *оплаченці / оплаченцы, палаченцы*.

Ситуація з анексією Криму породила низку паронімів: *екскримент / екскрымент*, *кримінал / крыминал*, *криматорій / крыматорий*, *кримація / крымация*, *Великий Кримчий / Крымчий*. Показового переосмислення зазнали слова Інтернет — *тирнет* (від просторіч. *тирити* 'красти'), і-мейл — *мило / мыло*.

Чимало дисфемізмів було побудовано на переосмисленні звукової оболонки слова в непристойному, обценному ключі: регіонал — *ригоанал, ре-гей-анал*, генерал — *дегенерал* (на основі співзвуччя з *дегенерат*), тушки, тітушки — *простітушки*, ополчение — *жополчение*, ополченці — *пополченці, жополченці*, опозиційна банда — *жопозиційна панда*. Приміром, популярний майданний слоган *Янукович подарешт*, побудований на основі подібності до нецензурних слів *пі...ар, пі...ор, пі...орас*, на Євромайдані можна було побачити будь-де — від рукописних написів до друкованих наклейок і навіть саморобних дівочих сережок; у середині грудня 2014 року учасники флеш-мобу на Хрещатику вибудували це слово своїми тілами.

Нерідко переосмисленню на вітчизняний лад піддаються запозичення: демократія — *дерьмократія*, депутат — *дупутат*, Раша (Россия) — *ПАРАША, паРаша, парашник*, Федерация (+Росія) — *Педерація, Педорасія, ПидоРассія, Педроссія, пидоРашиник*.

2. Улюбленою грою стала **анаграматична перестановка літер**: Россия — *Роисся, Раисся, Раися, Раииси*; Таможенный союз — *Таежний / Тайожний союз* (тут з навмисним пропуском «зайвих» звуків / літер). З огляду

на загальноприйнятій нормі благопристойності подеколи анаграми використовувалися задля евфемістичного приховування обсценних висловів: *Хутлер Пуїло, Хутін — пуй, Бандюкович — путінський холуй!* Вживалися й інші пом'якшені евфемістичні форми, зокрема, анафори: **НАХ***іба мені влада яка мене ігнорує, паліндроми: Яник іди на йух!* Словам-паліндромам інколи теж приписувалося завуальоване символічне значення: слово *киборг* у значенні «захисник Донецького аеропорту» було прочитане в зворотному напрямку як *гробик*, що віщує смерть окупантам.

3. Важливими для перенасиченого інформациєю суспільства стали **скорочення, усічення** (іноді з додаванням суфіксів): *укр, сепар, сепарат, сепаратор, педрос*, а також **розділення** слів на частини — слово *радикал* прочитували як два: «*Больше ада ради кала*»; «*Скажете, а вы могли бы “удавить” радикала Ляшко?*» — *Простите, не понял. Ради чего?*» Та найбільше прикладів усічень дають маніпуляції з відомими прізвищами: Янукович — *Янук, Яник, Янік, Янык, Янек, Янек, Яндзек, Ющенко — Ющ, Тимошенко — Тимоха, Путін — Пу, Пуця, Пуця, Добкін — Допа*. Зокрема, високочастотним стало прізвище Януковича *Овоч / Овоц* (від суфікса *-ович*): *Януковоч, Януковоц*, порівняймо евфемістичні слогани: «*Вживайте більше овочів та фруктів*», «*Овоц созрел — пора убирать*». Однак одним лиш усіченням справа не закінчувалася, далі починалися паронимазійні ігри на основі скорочених форм: *педрос — пиндос, пендос, гомосек — правосек, Ющ — Прищ, Дрищ*. Зневажливе найменування українців *украи* народна етимологія перетворила на *укропів*, даючи простір для подальшого творення в позитивній площині. Щонайбільше розповсюдження отримали фігуративні зображення укропу, але зустрічалися й спроби ввести цей мем у постфольклорне поле: **УКРОП** — новий український бренд, який відлякує колорадського жука. *Зараз УКРОП росте, у серпні збиратимемо врожай*.

4. Творення **неологізмів** або **перекручення слів**, які видавалися співзвучними з вітчизняними та іноземними (запозиченими) словами, було спрямовано переважно на увізнення негативних конотацій. Тут використовувалися:

а) окремі морфологічні матриці (переважно суфікси, нерідко з частиною кореня, а також корені та префікси): *нашист, рашист, кримнашист* (взірець — фашист), *свідомит* (содомит), *путиноїд* (гуманоїд), *путікантроп* (пітекантроп), *майданутий, криманутий* (довбанутий), *Забордюрье* (Забугорье), «*Лайноньюз*» (канал «Лайфньюз»). Справжній вибух морфологічної фантазії спричинили кримські реалії: *окрымление, открымление, открымиться, крымануть, крымануться, крыманутый, скрымздить*. Особливо ефектними видавалися неологічні злитності на кшталт: *Кулявлоб, Крымнаш, НАМКРЬШ, Затовамкрыш, вамКримика, Крымнах*;

б) пейоративні найменування народів, країн, столиць: *хохли — Хохландія, москалі — Москаляндія, кацапи — Кацапія, Кацапляндія, Кацляндія*, також: *Московія, Х...ляндія*. Крім того, популярністю користувались азіатські, а також вітчизняні корені зі значенням «країна» та «місто»: *Бандерстан, Бидлостан, Кацапстан, Х...лостан; Масквабад, Х...лобад, Х...лоград*;

в) запозичені корені та іноземні прізвища: *бандерлоги* (тобто бандерівці), *даун — майдаун, Даунецьк, Даунбас*, *динозавр — ментозавр, Гітлер — Путлер, Путляра*, *гітлерівці — путлерівці*, *Петен — Путен*, *Ким Чен Їн — Пут Їн, Пут Ін*. Одною з найулюбленіших моделей виявилось прізвище румунського диктатора Чаушеску, якого спіткала незavidна доля. Воно породило цілу низку наслідувань: *Янушеску, Януческу, Азареску, Путінеску*. Окремий випадок — коли використовувались уламки іноземних коренів, що давали додатковий смисл вітчизняним назвам: *Зимбабве — Домбабве, Лівійська джамахірія* («народо-правство») — *Домбабвійська джамахерія /*

джамахерія, Домбахерія, Уганда — Луганда, Лугандон;

г) формування новотворів із двох коренів: *Жидо-НАТО*, *кремб...дь*, *кремлядь* (*Кремль* + *б...дь*), *русобендерівці*, *жидобандерівці*, *афробандерівці*, *євробендерівець*, *казахобандерівці*, *таджикобендеровець* та подібні: «*Я тупо молдаванин. Жидобандерствую в Києве*» (Леша Ух). Неологізми *ватник*, *вата* дали простір для справжнього розгулу народного креативу: *ватодебіл*, *ватоцефал*, *ватоколорад*, *русоватник*, *кіловатник*, *мегаватник*, *вато-населеніє*, *ватоополченці*, *ватооплаченці*, *воєнно-ватний комунізм*, *ваторенесанс*, *ватоцид*. Є й поодинокі приклади складання запозичених коренів: *Гейропа* (гей + Європа), *гейропейці*;

д) використання англійської, а власне, завоювання й освоєння нових запозичень у чужоземній фонетичній обгортці: *Раша*, *Рашка* (Росія), *Dumb-ass* (у перекладі з англ. «тупа дупа») (Донбас), *X...лоуїн* (день народження Володимира Путіна). Маємо й ось такий креолізований перл: *Yahoo!єю з нашого президента!* (майданне графіті).

У ці й подібні способи було створено безліч дисфемізмів, адресованих відомим особам політичного Олімпу нашої країни та очільникові сусідньої держави. Можна вважати, що немає, мабуть, жодного відомого вітчизняного політика, який би не «удостоївся» пильної народної уваги. Перекрученням, подібним до шкільних ономастичних ігор, тобто обзивалок та дражнілок, піддавалися іноді їхні імена та по батькові: *Тюлька* (Юлька, Юлія), *Bloodymir* (Владимир, від англ. *Blood* — кров), *Макаронович* (Макарович), *Простіданілич* (Данилович), *Легітимич* (четвертий «легітимний» президент). Однак народ гадав, що гнила сутність цих політиків зашифрована передусім у їхніх прізвищах, які в ігровому екстазі й зазнавали щонайбільших трансформацій. Пальма першості тут, звісно, за колишнім президентом — нинішнім утікачем. Його прізвище піддавалося видозмінам за допомо-

гою різних засобів: додавання пейоративного суфіксу: *Януковище*; перекуренень — від безневинних анаграматичних та паронімічних: *Якунович*, *Якубович* — до більш «ідейних»: *Януковоц* / *Януковоч*, *Янучар*, *Янучара* (паронімічне до *яничар*), *Януческу* / *Януческу*, пізніше — *Ялинкович*, *Янукрович*, а потім і взагалі далеких від «оригінала», зате ще більш образливих прізвиськ: *Бандюкович*, *Ганьбович*, *Свинюкович*, *Г...нюкович*.

Не були обійдені увагою й інші фігуранти політичної сцени: *Турчинов* — *Трупчинов*, *Яценюк* — *Яйценюк*, *Цуценюк*, *Тягнибок* — *Тягнибик*, *Тягивбік*, *Тягивзад*, *Тягнибакс*, *Тягникос*, порівняймо також *крымское вино «Тягнибычьья кровь»*, *Ляшко* — *Ляжко*, *Шлюшко*, *Путін* — *Путькін*, *Пукін*, *Пупкін*, *Пуцькін*, *Ліліпутін*, *Мавпутін*, *Капутін*. Дісталось і політикам меншого масштабу: *Медведчук* — *Ведмедчук*, *Мудачук*, *Мертвечук*, *Кернес* — *Герпес*, *Ганна Герман* — *Ганька Хервам*, *Кивалов* — *Кідалов-Підрахуй*, мер Запоріжжя *Олександр Син* — *Сукін Син*, також відомий тележурналіст *Шустер* — *Шустрик*, *Шухер*.

5. Зрідка використовувалася антонімія: правоохоронна система (органи) — кривоохоронна система (органи), правосуддя — кривосуддя, Богословська — Богохульська.

II. Серед **візуальних форм** виділимо такі, як пошуки слова в слові, тобто захованого в звуковій оболонці вихідної лексеми іншого слова, що відтворює саму його суть, еративи, тобто помилкові написання з навмисним відступом від загальноприйнятої норми, та ігри з будь-якими графічними знаками.

1. **Слово в слові** зазвичай розшифровується графічно — за допомогою виділення другого слова (або його початку) великими літерами. Ігри з пошуком таємного змісту добре відомі за рубежем, зокрема в англійській мові, де в слові *patRiot* було прочитано *Riot*, а в слові *pResident* — *Resident*. На наших теренах таємне слово-символ побачили в прізвищі другого президента: *КуЧмо*. А на Євромайдані спробували віднайти таїну відомих прізвищ

за допомогою іноземних мов. «Кодові ключі» криптограми *YanukoВИЧ АЗАРoff PUTin* були сховані в російській та англійській мовах. Оскільки поряд із цим написом була намальована урна, текст розшифровувався так: Yanuko — це ВИЧ (рос. «вирус иммунодефицита человека»), АЗАРова геть, ПУТіна — викинути в урну.

2. З появою Інтернету **еративи** у сучасному письмовому спілкуванні стали широко вживаними, отож укажемо лише на деякі «винаходи» останнього часу: аналітик — *онолітег*, Донбас — *Домбас / Дамбас*. Також нині увійшли в моду деякі «непристойні» звукосполучення, такі як [зъм]: *сіпаратізьм* та [зд]: *журналізди, сипаратизд, сепаратизд, мініздр оборони*.

Окремий тип ігор становлять переклади «азірівкою», якою в часи Євромайдану було написано чимало текстів, хоча народився цей жорсткий різновид суржику трохи раніше. Його поява у постфольклорному полі завдячує «намаганням» сумнозвісного екс-прем'єра Миколи Азарова освоїти ненависну йому мову, плюндруючи її. Суть «азірівки» полягає в заміщенні звука [о] та відповідної літери, а інколи й будь-яких голосних підряд, на [і], «і»: *Мікіла Азірів*. Власне кажучи, тут діє добре відомий механізм міжмовної інтерференції, який називають генералізацією, коли загальне правило поширюється на всі явища, без жодних винятків. Особливою популярністю в часи Євромайдану користувалися вислови, котрі завдяки «азірівці» набували обсценного значення: *«Бімба у вагіні», «Крыза минет папізже», «Мої друзі подаріли обісцяння»*.

3. **Ігри зі знаками** включали подвоєння, потроєння або, частіше, примноження літер на означення щонайвищого степеня емоційного навантаження висловів: *Клаасно!*, евфемістичні пропуски літер, позначені трикрапками або трьома зірочками, в матірних словах: *вибрали х...*, *Знають старші і малі, що господар у ни***ді* (графіті), зображення таких слів за допомогою ненормативних графічних елементів: *Хло* з титлом над літерою

«х». Було навіть вигадано нову «літеру» *ў* на позначення «дифтонга» [уй]: *хўло*. Можливим було й використання математичних та спеціальних типографських знаків: *3,14здец*, *3,14дорас*, *ху@ло*, *ху*ло*, *ху#ло*.

III. Широкий простір для фантазії дають **абрєвіатури**. Щоправда, й саме життя іноді дарує сюрпризи, дозволяючи за допомогою абрєвіації утворити від нової назви щось неочікуване. Так, 2001 року на політичну арену вийшов блок «За єдину Україну!», або, скорочено, «ЗаЄду!», а в листопаді 2004-го сепаратисти запропонували створити Південно-Східну Українську Автономну Республіку, що у вигляді абрєвіатури постало як показовий символ: *ПіСУАР*.

Новітні мовні ігри з абрєвіатурами охоплювали:

1) актуалізацію недавніх та творення нових зразків: Владимир Владимирович Путин — *ВВП*, Владимир Владимирович Ху...ло — *ВВХ*, *ПНХ*, *ПТН ПНХ*, пізніше: Герман Геринг, Ганна Герман, Ганна Гопко — *ГГ*, *Ги-Ги*, *г²*, тобто *г в квадраті* (тут варто нагадати, що *г* як слово може вживатися як евфемізм);

2) альтернативну розшифровку реальних абрєвіатур: КПУ (Комуністична партія України) — *Комуноупирятник* або *Комунопидорятник України*, ПР (Партія регіонів) — *Партія рецидивістів, рекетирів, рейдерів*, *Партія Росії*, *Путінська рада* тощо, РФ — *Русский фашизм*, ООН — *Организация обеспокоенных народов* (тип I за О. Архиповою [1]);

3) деабрєвіацію, тобто розшифровку реальних слів, прочитаних як абрєвіатури, у пошуках їх таємного змісту (тип II за О. Архиповою). Тут можна згадати прізвище ГОРБАЧЁВ, розшифровуване у 1985–1986 роках як *Гарантирую Осуществление / Отмену Решений Брежнева, Андропова, Черненко, Если Выживу*, або *Граждане Обрадовались Рано, Брежнева, Андропова, Черненко Ещё Вспомните* [1, с. 293]. На Євромайдані мною було зафіксовано дві спроби пояснення за допомогою «сакральної» лінгвістики прізвища

ЯНУКОВИЧ на постерах: бекронім **Я**линку **Н**ашу **У**країнську **К**ров'ю **О**блив **В**Игнати **Ч**орта та анаграматичну загадку: **Я** / **4** рази **Н**юхав нари, / **г**валт**У**вав дівчат / та **К**рав мільярди, / **з**араз х**О**чу / **В**есь на-рід / **П**остав**И**ти на коліна / **І** за **Ч**уба всіх тягати;

4) пошук прихованих у слові аббревіатур. Цей спосіб має широке побутування за рубежом, наприклад у США, де всюди вишукують криваву аббревіатуру *KKK* (Ku Klux Klan), наприклад: *Amerikkka*, *Republikkkkan*, *Demokkkkrat*, *KKKcapitalism*, *KKKkommunism*. На наших теренах подібною популярністю користується аббревіатура *СС / SS* (від нім. Schutzstaffel), що позначала одне з найстрашніших формувань військових злочинців у часи Другої світової війни. Цю аббревіатуру нині побачили в назві сусідньої держави-агресора: *РоССсія*, *РаССсія*, *РаССсея*, *РоССсія*, *РоSSія*, *РуSSія*, *МоССковія*, *МоSSковія* тощо. Показову аббревіатуру знайшли в слові *мАТО*, що прочитується як «тато на АТО».

На завершення мушу визнати, що мене трохи гризуть докори сумління через те, що взялася за таку доволі «слизьку» тему, особливо якщо врахувати її очевидний ухил у лайливість та обценність. Однак маю виправдання — в науці не існує заборонених тем, і цю тему не помічати або й заперечувати існування неоднозначних явищ, тим паче тих, що опиняються у фокусі уваги соціуму, принаймні недоцільно. Звісно, можна сконструювати таку собі недосяжну вежу, куди не долинає гамір зовнішнього світу, але це означає вивчати фантоми, а не життя.

Моя мета — зрозуміти, чому саме мовні ігри здобули таку популярність у нашому протестному суспільстві. Пояснення цього феномену, на мою думку, криється в розмаїтті їхніх соціокультурних функцій як явища народної творчості, а не елітарної культури, де їм відведено виконувати якісь примхливі «поетичні» чи «комічні» ролі [12].

Отже, цьогорічні ігри мають мало спільного з претензійними поетичними новаціями чи ко-

медійним базіканням, вони пов'язані з ними хіба що формально, але не за змістом. Адже вони вочевидь належать до дисфемізмів, тобто виразів з конотаціями, образливими стосовно денотата та / або аудиторії. А дисфемізми, своєю чергою, є складовою особливого типу мовлення, спрямованого на вираження огиди, ображення, зганьблення, осоромлення, звинувачення, засудження, проклинання певної особи, групи осіб чи явища, — так званого лихослів'я, або ж hate speech (мови ненависті, мови ворожнечі). Якщо мовленнєва агресія спрямовується проти когось на підставі таких ознак, як стать, етнічне походження, релігія, раса, інвалідність або сексуальна орієнтація, її вживання підлягає заслуженому осуду, у тому числі на міжнародному рівні (див., наприклад, резолюцію ПАРЄ № 1728 від 2010 року «Дискримінація на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності»). Однак, як бачимо, народна ненависть може бути направлена також проти правителів-тиранів, ворогів-окупантів, ворожих міжнародних альянсів, країн-агресорів тощо.

Насправді кожне суспільство зазвичай накладає найсуворіші обмеження на використання лихослів'я. В українському суспільстві теж діють суворі норми публічної мовної поведінки (як писані, так і неписані). Зокрема, публічне вживання лайок та непристойностей завжди було заборонене звичаєм. Понад те, українці схильні протиставляти себе росіянам за цією ознакою, стверджуючи, буцімто в українській мові не існує жодних вульгарних виразів, тож вони були запозичені в сусідів-росіян. Існують і відповідні письмові заборони. Приміром, стаття 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення вказує, що лайка в громадських місцях розглядається як порушення громадського порядку, тож таке хуліганство карається штрафом або громадськими роботами. А стаття 277 Цивільного кодексу України зазначає, що публічне вираження оцінних суджень щодо іншої особи в брутальній, принизливій чи огидній формі тягне за собою компенсацію моральної шкоди. Показово також, що в нашому законодавстві немає окремої статті

про нешанобливе ставлення або навмисне пониження честі та гідності державних діячів.

Попри всі ці заборони в житті ми стикаємося з лайкою повсюдно: і на вулицях, і в телепередачах, де її цинічно глушать, і в Інтернеті, де хтось маскує ці вирази спеціальними засобами, а хтось пише «табуйовані» слова без жодних вагань. Але найбільш вражаючим є їх колективне хорове виконання, як от відомої футбольної співанки про Путіна. Отож і нашому суспільству стало очевидно, що звичаєві табу та законодавчі заборони на використання ненормативної лексики знімаються у періоди соціальної дестабілізації — у періоди воєн, повстань та революцій, під час стихійних лих тощо, коли усталені соціальні структури руйнуються, суспільний порядок ламається, суспільство розпадається і перетворюється на неструктурований *communitas* [10, с. 177]. Зазвичай такі періоди соціальної дестабілізації стають часами панування примітивних інстинктів, агресії, даючи простір для розквіту простонародних елементів і брудних слів. Отож у кризовій Україні 2014 року агресія нерідко виливалася в брутальні слова, які навіть ставали політичними (патріотичними чи сепаратистськими) гаслами. Понад те, ці гасла поширювалися, як лісова пожежа, по всій Україні.

У цьому ракурсі мовні ігри виявилися механізмом творення як дисфемізмів, так і похідних від них евфемізмів, що слугували заміниками занадто «сильних» виразів, продовжуючи виконувати основні їх функції.

Найпершою серед них є моделювальна функція, спрямована не так на віддзеркалення, як на перетворення, тобто деформацію дійсності. Відтак за допомогою мовних ігор створювався політичний міф чи антимиф, і вони ставали засобом змалювання негативних образів ворогів та певних явищ, їх дискредитації, приниження й збезчещення, вираження презирства та огиди до них, демонстрації їх несприйняття, а разом із ними — й відторгнення символізованих ними порядків.

Показовою є політична функція мовних ігор, які виявляються засобом увиразнення (вербалізації) політичного конфлікту, нерідко

для всіх його сторін. У цьому разі ігри виливаються у словесні поєдинки, що їх можна вважати своєрідними передвісниками фізичного зіткнення. Варто нагадати, що такі прелюдії перед боєм були притаманні агональній архаїчній та середньовічній культурам, де існували ритуальні змагання в лихослів'ї. Приміром, обзивання противника включалося в ритуал виклику на двобій, про що свідчать діалоги в казках: «—Прийшов битися чи миритися? — Де вже мириться? Битися з тобою, з **іродом проклятим**» («Кирило Кожум'яка»), «— А-а, так ты здесь, вдовий сын? — Здесь, **нечистая сила!** — Ну что ж: битися будем или мириться?» (блрс. «Вдовин син», також «Фёдор Набилкин и настоящие богатыри»), та в билинах: «Кричит Добрыня татарину: — Выходи, **злой татарин**, со мной на честный бой!» («Отчего перевелись витязи на Руси»).

Як своєрідний засіб дифамації мовні ігри можуть слугувати демонстрацією політичної позиції людей, їхніх ідеологічних принципів. Варто згадати традиції «народної сміхової культури». Зокрема, Михайло Бахтін у своїй геніальній роботі продемонстрував, що вже в Середньовіччі народна «карнавальна свідомість» та мова простолюдів повставали проти елітарної культури та офіційної мови [4]. Граючи з контркультурою та розмовною мовою, простолюд міг перевертати зміст із ніг на голову, а звертання до «матеріального низу», тобто вульгарності й обценності, дозволяло йому створювати противаги офіційній ідеології. У цьому разі висміювання всіх і вся виявлялось однією з форм спротиву державній системі. Ось і нині, в наш час, вираження презирства та приниження правлячої кліки на Євромайдані стало вербальним повстанням проти старої, але ще не зжитої радянської тоталітарної традиції — квазіазіатського обожнення й обожнювання правителів. Таким чином, політичний конфлікт призвів до словесного повстання, і мовна гра стала одним із засобів реалізації політичної функції мови.

Виконуючи ідентифікаційно-делімітаційні функції, мовні ігри, як і індивідуальний лексикон загалом, дозволяли ототожнювати себе зі

своїми політичними однодумцями й водночас відмежовуватися від своїх супротивників.

Та однією з провідних функцій мовних ігор стала психотерапевтична функція, згідно з К. Леві-Строссом [6, с. 168–182], або антикризова, за Б. Малиновським [7, с. 49–60], тобто допомога в переживанні стресів, пов'язаних з питаннями життя і смерті, катастрофами, соціальними кризами, такими як війни, революції, заколоти і т. п. За З. Фрейдом, це явище можна розглядати як свого роду прихований механізм заміщення агресивних імпульсів та суспільно неприйнятних інстинктів натовпу, інструмент зняття занадто сильної соціальної і соціально-культурної напруги. Як з'ясовується нині, брутальні висловлювання мають навіть фізіологічний вимір, знижуючи больовий поріг та дозволяючи людям витерпіти сильний біль [14]. Це правильно і щодо емоційного стану людини. Деякі психологи навіть просять своїх пацієнтів не стримувати емоції, а виливати їх назовні. Таким чином, девіантна в нормальні часи поведінка виявляється психічно здоровою в періоди крайнього стресу. Будучи мотивованими винятково сильними почуттями, символічні форми дозволяють людям висловлювати свою лють та свої пристрасті й дають їм емоційну розрядку [13, с. 207–209]. Оскільки українці понад рік були постійно перевантажені шквалом емоцій, інстинкт самозбереження спонукав їх звільнитися від негативу за допомогою певних символічних форм.

Видається дуже важливою й магічна функція. В язичницькій культурі, залишки якої були актуалізовані в сучасній Україні, лайка розглядалася як вельми ефективна зброя. У міфології лихослів'я вважалося таємною

«мовою сили», придатною для спілкування з надприродними істотами. Як показав свого часу Борис Успенський, ця священна мова дозволяла чинити реальний тиск на них [11, с. 49–53]. Язичницькі ритуали есхрології використовувались у ряді сімейних та аграрних обрядів для стимулювання родючості та плодючості [2, с. 105–107]. Зокрема, яскравим прикладом цього можуть слугувати українські сороміцькі пісні [3]. Водночас ритуальна лайка традиційно використовувалась у негативному сенсі — для приниження ворогів або суперників, проклинання їх на смерть (як у відомому фейковому листі українських козаків турецькому султанові).

У наші часи дисфемізми знову набули статусу ритуальної есхрології. У цьому випадку погані слова стали свого роду аналогом примітивних ритуалів вигнання демонів або нечистої сили, як в екзорцизмі. Ці слова, як вірилося, могли бути здатними змусити надприродних істот допомогти позбавитися від таких бід, як президент-тиран та його поплічники, як сепаратисти та окупанти.

Отже, антропологія протесту включає й такий аспект, як використання мови ворожнечі, котра має два виміри: 1) реальний соціальний та 2) сакральний, зумовлений актуалізацією віри в надприродне, зокрема, у вищий суд та вищу справедливість. Найголовніше те, що мовні битви 2014 року отримали яскраве політичне забарвлення, ставши для громадськості ненасильницьким актом спротиву злу, формою протесту проти режиму та ворогів Батьківщини, одним із засобів самоідентифікації, тобто означення належності до політичної нації, що виникла на наших очах.

1. *Архипова А.* ВХОД и КОТ как анекдот : языковые игры в фольклоре 20-х годов XX века / А. Архипова // Дело авангарда / The case of the Avant-garde / ed. W. Westeyjn. — Amsterdam : Amsterdam University Press. — P. 413–447.

2. *Байбурин А. К.* У истоков этикета / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. — Ленинград : Наука, 1990. — 168 с.

3. *Бандурка* : Українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. — К. : Дніпро, 2001. — 280 с.

4. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. — 2-е изд. — М. : Худ. лит., 1990. — 543 с.

5. *Витгенштайн Л.* Tractatus Logico-Philosophicus ; Філософські дослідження / Людвіг Витгенштайн. — К. : Основи, 1995. — 311 с.

6. *Леви-Строс К.* Структурная антропология / Клод Леви-Строс. – М. : Главная редакция восточной литературы, 1983. – 512 с.
7. *Малиновский Б.* Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1998. – 288 с.
8. *Потебня А. А.* Из записок по теории словесности // *Потебня А. А.* Теоретическая поэтика / А. А. Потебня ; сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. – М. : Высш. шк., 1990. – С. 132–313.
9. *Толстой Н. И.* Язык и культура // *Толстой Н. И.* Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – С. 15–26.
10. *Тэрнер В.* Символ и ритуал / Виктор Тэрнер. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
11. *Успенский Б. А.* Религиозно-мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии / Б. А. Успенский // Структура текста–81. Тезисы симпозиума. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1981. – С. 49–53.
12. *Цикушева И. В.* Феномен языковой игры как объект лингвистического исследования / И. В. Цикушева // Известия Российского гос. пед. университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 90. – С. 169–171.
13. *Dewaele J.-M.* The emotional force of swearwords and taboo words in the speech of multilinguals / J.-M. Dewaele // Journal of multilingual and multicultural development. – 2004. – Vol. 25. – Iss. 2–3. – P. 204–222.
14. *Stephens R.* Swearing as a response to pain: Effect of daily swearing frequency / R. Stephens, C. Umland // Journal of pain. – 2011. – N 12. – P. 1274–1281.